

PANORÁMA NOVODOBEJ FILOZOFIE

JÁN BODNÁR

I

Jedným z najcharakteristickejších znakov filozofie nášho storočia je priam neprehľadný počet -izmov, označujúcich filozofické smery, školy, koncepcie, tendencie a pod. Vymenujeme aspoň tie najznámejšie: realizmus, materializmus, absolútny idealizmus, existencializmus, pragmatizmus, personalizmus, empiricizmus, novopozitivismus, neoscholasticizmus, imanentizmus, evolucionizmus, emergentizmus, iracionalizmus, transcendentalizmus, konvencionalizmus atď., atď. Tieto sú jednak prejavom mimoriadnej myšlienkovvej aktivity, prekonávajúcej všetko, čo z dejín filozofie vieme a jednak výsledkom všestrannej diferenciacie filozofického myslenia, akú nepoznala žiadna doba. V nemalej miere tiež svedčia o prekonaní barier akademického záujmu o filozofiu a o prenikanie filozofie medzi široké rady vzdelaných vrstiev obyvateľstva.

Čo vyvolalo túto aktivitu, diferenciaciu a široký vplyv filozofie v našom veku? V čom treba hľadať podstatu tohto mohutného pohybu vo filozofickom myslení? Odpoveď je niekoľko.

1. V marxistických filozofických publikáciách sa donedávna oficiálne rozvíjal a uplatňoval postoj, podľa ktorého filozofia ako jedna z foriem spoločenského vedomia v konečnom dôsledku závisí od ekonomických vzťahov v spoločnosti. S tým súvisí polarizácia filozofie na dva základné protikladné smery: idealizmus a materializmus. „Na rozdiel od buržoáznych filozofov, ktorí uvádzajú veľmi mnoho samostatných foriem idealizmu, rozdeľujú marxizmus-leninizmus všetky jeho odrody do dvoch skupín — objektívny idealizmus... a subjektívny idealizmus“. „Hlavnými sociálnymi príčinami „rozmanitosti“ foriem súčasného idealizmu... je prehlbujúci sa rozklad buržoázneho vedomia a snaha udržať ilúziu „nezávislosti“ idealistickej filozofie od politických imperialistických síl“.¹

Spomínaný postoj síce správne interpretuje filozofiu ako formu spoločenského vedomia, dopúšťa sa však základnej chyby, keď absolutizuje sociálno-politický aspekt a keď z neho bezprostredne pristupuje k nivelizácii špecifickej filozofickej stránky a hodnoty toho ktorého smeru. Akceptovať tento postoj by znamenalo ďalej porušovať zásadu diferencovaného prístupu ku skúmaniu nemarxistickej filozofie, ďalej ospravedlňovať neznalosť, zjednodušovania a podceňovania tejto filozofie.

2. Ďalšia odpoveď na príčiny aktivizácie a diferenciacie filozofického myslenia v našom storočí súvisí: a) so skúmaním zaradenosti a úlohy filozofie v spoločenských zápasoch doby a b) so skúmaním vplyvu modernej vedy a techniky na

¹ *Filozofický zborník*, Bratislava 1965, 214—215, upravené a doplnené vydanie ruského originálu, ktorý vyšiel v Moskve, r. 1963.

filozofiu. Filozofia má nesporne významnú funkciu v spoločenskom a kultúrnom dianí, v zápasoch nových síl so starými, v úsilí o progres alebo konzervovanie zaužívaných foriem života jednotlivcov i spoločnosti. Filozofia nemôže stáť mimo boja demokratických síl s konzervatívnymi silami, mimo triednych zápasov našich čias.

Je isté, že obrovská aktivita v aréne spoločenského, politického a kultúrneho diania v tomto storočí silne vplývala na aktivitu filozofického myslenia, že diferenciácia sociálno-politických postojov, súvisiaca s celkovou diferenciáciou spoločenského života najmä v hospodársky vyspelých krajinách Európy a Ameriky ovplyvňovala diferenciáciu aj na filozofickom fronte. Je preto pochopiteľné, ak práve vzhľadom na túto zaradenosť filozofie v spoločenskom dianí diferencujeme jednotlivé smery v nemarxistickej filozofii ako progresívne a reakčné.

O veľkom vplyve moderného vedeckého a technického pokroku na filozofiu zaiste nebude nikto pochybovať. Filozofia nášho storočia sa bezprostredne rozvíjala v atmosfére úžasnej vedeckej a technickej aktivity, vedecko-technickej revolúcie, ktorá v dobrom i zlom menila podmienky života tempom, aké história nepoznala. Je preto pochopiteľné, ak sa žiada uplatňovať diferencované stanovisko v modernej filozofii podľa toho, aký postoj k progresu vedy, k novým vedeckým poznatkom a dôsledkom technických premien zaujímali filozofické smery. Poznáme smery, ktoré presadzovali program zblíženia filozofie s vedou, program zvedčenia filozofie a poznáme smery radikálne oponujúce takémuto zblížovaniu, smery jednoznačne antiracionálnej orientácie.

Pozitívnu stránkou tohto postoja je, že prekonáva úzke ekonomizujúce a sociologizujúce aspekty predchádzajúceho postoja, že falošnú predstavu homogénnosti nemarxistickej filozofie nahradzuje predstavou diferencovaného útvaru s viditeľnými tendenciami progresu a regresu. Nemožno však prehliadať jeho obmedzenosť. Je nesporným faktom, že pri skúmaní filozofických prúdov treba prihliadať aj na ich zaradenosť a postoje v spoločenských zápasoch, v úsilí o rozvoj vedy, o vedecko-technickú prestavbu sveta. Bolo by však značným zjednodušením odvodzovať spomínanú aktivitu a diferenciáciu vo filozofii 20. storočia *priamo* a výlučne zo spoločenskej alebo vedecko-technickej aktivity a diferenciácii. Zdroje filozofickej aktivity spočívajú vo vnútorných a špecifických pohyboch filozofického myslenia a tieto vyvolávajú aj diferenciáciu. Spoločenské podnety i podnety, ktoré stimuluje rozvoj vedy a techniky, majú podstatný význam pre rozvoj filozofického myslenia. Zasiahnu však len povrch filozofie, ak nevyvolajú pohyb v špecificky imanentnej sfére filozofie, ak nie sú spracované špecificky filozofickými prostriedkami myslenia.

3. Konečne tretiu odpoveď nám dávajú mnohí západní historici modernej filozofie. Ich názory možno zhrnúť takto: Až do 19. storočia mala filozofia jasne vymedzený a pri všetkej diferenciácii názorov všeobecne akceptovaný zmysel a poslanie. Vyjadrovali ho označenia ako „filosofia perennis“, „scientia certa per causas ultimas“, „regina scientiarum“. Ide zrejme o systémové chápanie filozofie, filozofie ako „syntézy, dávajúcej ucelený pohľad na svet“, ako „univerzál-

nej perspektívy² rámcujúcej pomocou univerzálnych kategórií všetky poznatky o svete. Vyvrcholením takto chápanej filozofie sú veľké systémy novoveku.

Inak povedané, proti jednote tradičnej filozofie chápanej ako systému univerzálnych kategórií, v rámci ktorých je interpretovateľný každý jav skutočnosti, proti jej univerzálnej povahe stojí chaotické množstvo moderných filozofií s regionálnou problematikou, regionálnymi nárokmi a úlohami. Aktivita a diferenciacia filozofického myslenia potom nevyplýva z úsilia o hľadanie novej syntetickej filozofie, ale zo zásadnej odlišnej chápania povahy a poslania filozofie, aké bolo v minulosti. Túto povahu a záujmy diktujú regionálne záujmy, podnety: filozofia je syntetickou a zovšeobecňujúcou iba v rámci týchto záujmov a podnetov. Vo viacerých prípadoch je chápaná iba ako osobná sved' alebo vyznanie pre zásadnú nekomunikovateľnosť základných individuálnych skúseností (Jaspers). Napr. pre stúpencov pragmatizmu je filozofia skôr návodom pre konanie, ako systémom akstraktných kategórií. Jej úlohou podľa Deweya je „tríbiť idey ľudí v spoločenských a mravných zápasoch ich vlastných dní“.³ Jej zmysel nie je v jej teoretických predpokladoch, ale v tom, ako pomáha v boji o život, o uspokojovanie individuálnych potrieb. Pre väčšinu stúpencov existencializmu je filozofia vyjadrovaním existenciálnych problémov človeka (Kierkegaard), akousi ich intímnu reflexiou, pokúšajúcou sa pomocou šifier pochopiť mystérium života (Marcel, Jaspers), je reflexiou autenticity života človeka ako „posla bytia“ a vo svojej podstate „metafyzického tvora“ (Heidegger). Jej priestorom je ľudská realita, ľudské bytie a nie svet, ktorý skúmajú prírodné vedy. Filozofická reflexia je len bledým odrazom intuície, „nadradenej každému rozumovému uvažovaniu alebo dokazovaniu, pretože je sama jeho zdrojom“.⁴

Rovnako radikálny postoj voči tradičnej metafyzike, pravda, z celkom inej pozície, zastávajú stúpenci filozofického scientizmu, predstavitelia novopozitivismu, logického empirizmu a filozofie vedy. Pre B. Russella zmyslom novej filozofickej aktivity je dať „filozofii vedecký postoj“, rozvíjať filozofiu ako „logiku vedy“. Podľa Wittgensteina: „Správna metóda filozofie by bola vlastne táto: hovoriť len to, čo sa dá povedať, t. j. len prírodovedecké výroky, teda niečo, čo nemá s filozofiou nič spoločné...“⁵ R. Carnap robí prieskum tradičných filozofických pojmov a koncepcií z hľadiska verifikovateľnosti a prichádza k záveru, že sú „... ani pravdivé, ani nepravdivé, keďže nič netvrdia, neobsahujú ani poznatok ani omyl, ale ležia úplne mimo oblasť poznania, teórie, mimo diskusie o pravdivosti a nepravdivosti“⁶ a dodáva: „V každom prípade je dôležité si uvedomiť, že naše učenie je logické učenie a nemá nič spoločné s metafyzickými tézami o realnosti či nereálnosti čohokoľvek“.⁷ A nakoniec ešte názor A. J. Ayera na filozofiu: „Propozície filozofie sú vo svojej povahe nie faktické, ale lingvistické,

² Pozri John Laird, *Recent Philosophy*, London 1936, 9.

³ J. Dewey, *Rekonstrukce filosofie*, Praha 1929, 27.

⁴ J. Maritain, *A Preface to Metaphysics*, New York 1939, 45.

⁵ L. Wittgenstein, *Tractatus Logico-Philosophicus*, London 1933, 53.

⁶ R. Carnap, *Philosophy and Logical Syntax*, London 1935, 14.

⁷ Tamtiež 5.

to znamená, že neopisujú stavy fyzikálnych alebo mentálnych objektov: vyjadrujú definície alebo formálne výsledky definícií. Podľa toho môžeme povedať, že filozofia je odborom logiky“.⁸

Podľa tohto náčrtu by sme mohli hovoriť o akejsi mozaikovej panoráme filozofie 20. storočia. Jednotlivé smery, prúdy či školy neparticipujú na jednej veľkej filozofickej téme, ani nie sú spájané vnútornou logikou jej stavby. Naopak, domína partikulárnosť a regionálnosť tém, metód a projektov, uchádzanie sa o priazeň vedy, umenia alebo náboženstva, a potom nezmieriteľnosť vlastných postojov s inými, vzájomné potieranie, osočovanie a zatracovanie. Takýto pohľad privádza mnohých k presvedčeniu, že moderná filozofia je v totálnej kríze, v rozklade a že sa blíži čas jej asimilácie či už vedou alebo náboženstvom.

II.

Ukázali sme tri rôzne pohľady na panorámu filozofie 20. storočia. Prvý je typickou ukážkou tzv. čierno-bielej schematizácie filozofického myslenia, druhý je ukážkou preceňovania mimofilozofických faktorov na vývin filozofie a nerešpektovania imanentných prostriedkov, určujúcich rozvoj filozofie, tretí dokumentuje povrchnosť v skúmaní rozsiahlej filozofickej aktivity a diferenciacie, typických pre novšiu západnú filozofiu.

Pokúsime sa teraz o náčrt nášho názoru. Skôr ako ho rozvedieme podrobnejšie, opíšeme jeho hlavnú osnovu. Východiskovým bodom je 19. storočie, v ktorom vrcholí kríza tradičnej špekulatívnej filozofie a začínajú sa formovať prvé sústredené útoky na pozície veľkých filozofických systémov novoveku. Z opozície proti tradičnej filozofii sa v 20. storočí postupne formujú tri základné tendencie, ktoré vyjadrujú vlastný vnútorný pohyb modernej filozofie a vyvolávajú spomínanú aktivitu a diferenciaciu. V nich je zakotvená skutočná príčina krízy veľkých systémov i ďalší projekt vývinu filozofie. Jednou stránkou tohto projektu je preskúmanie a docenenie nových vedeckých metodologických postupov pre filozofické uvažovanie, druhou stránkou je prieskum antropologických východísk, ktoré v rôznej polohe a stupni participujú na konštituovaní filozofického pohľadu na skutočnosť a treťou stránkou je výstavba novej systémovej filozofie, umožňujúcej špecifickými filozofickými prostriedkami interpretovať javy skutočnosti v jej jednote i rozmanitosti.

Pri klasifikácii novších filozofických prúdov nemožno obísť otázku vzťahu vedecko-materialistickej filozofie k hlavným vývinovým tendenciám nemarxistickej filozofie. Potrebné je preskúmať otázku „deliacej čiary“ medzi členitým frontom nemarxistickej filozofie a filozofie dialektického materializmu. Ostrá vyhranenosť tejto čiary je zvlášť významná, ak pri jej kreslení uplatňujeme hlavne sociálno-politické kritériá hodnotenia oboch filozofických „frontov“. Tento pohľad viedol k záverom o neprekenuiteľnej priepasti medzi nimi, o kvalitatívne novej etape vývinu filozofie, k teórii o rozklade, zahŕňaní, ku koncepcii tzv. čierno-

⁸ A. J., Ayer, *Language, Truth and Logic*, London, 1936, 57.

bielej schémy v hodnotení novej filozofie. Ako výdobytok liberálnejšieho postoja sa dnes považuje uznanie, že z pozície nemarxistickej filozofie ako pozitívne možno akceptovať nastoľovanie určitých problémov, podnetov. Pravda, ich riešenie je už mimo rámca možnosti nemarxistickej filozofie.

Pristúpme k otázke „deliacej čiary“ z pod zorného uhla špecifičnosti filozofie a imanentnej stránky jej vývinu. Nevyučuje vplyv, a to i podstatný vplyv sociálno-politických faktorov, osvetľuje ich však prostriedkami špecificky filozofickej povahy ako komponenty vlastného vnútorného pohybu filozofického myslenia. Nový pohľad, ktorý sa nám takto naskytne, nestiera deliacu čiaru medzi marxistickou a nemarxistickou filozofiou, no ukazuje nám oba „fronty“ ako súčasť celkového vývinového pohybu filozofie moderných čias. Ukazuje, že sú produktom spoločnej situácie, ktorá vo filozofii vyzrela v 19. storočí, že otázka jej riešenia je základnou filozofickou otázkou týchto čias vôbec. Ukazuje, že rozhodujúci boj o novú filozofiu bude potrebné zviest predovšetkým na dvoch úsekoch, ktoré sa stali najväčšou slabinou tradičnej filozofie. Na prvom úseku pôjde o vybavenie filozofie modernými logickými a metodologickými prostriedkami bádania, adekvátnymi pre konfrontáciu so situáciou, ktorá vznikla v oblasti modernej vedy i so situáciou, ktorá nevyhnutne žiada nové chápanie vzťahu filozofie a vedy. Na druhom úseku pôjde o filozofický prieskum antropologických predpokladov filozofického uvažovania, a to v intenciách nových výskumov v oblasti fyziológie, psychológie, sociológie a iných vedách o človeku a ľudskej spoločnosti.

Takýto pohľad nám zmení prinajmenej časovú polohu „deliacej čiary“. Jej náčrt je vynikajúcim dielom klasikov marxizmu, ktorý umožňuje základnú orientáciu v postoji k tradičnej filozofii i v smere ďalšieho rozvíjania ich filozofického odkazu. Jeho správne a detailné zakreslenie však predpokladá nesmierne zložitú a náročnú prácu v oboch spomínaných smeroch. Práve táto práca posunuje „deliacu čiaru“ do prítomnosti a jej reálny stav robí závislý na overení výsledkov filozofickej aktivity na úseku rozvíjania vedecko-materialistickej filozofie. Toto overenie je súčasne konfrontáciou s prácou, vykonanou na rozvoji moderného filozofického myslenia nemarxistickými filozofickými školami a smermi: V každom prípade progres v rozvoji marxistickej filozofie nezáleží len v konzervovaní trvalých hodnôt myšlienkového odkazu klasikov, ale hlavne v tvorivej práci na projektoch, ktoré naznačujú smery ďalšieho vývinu filozofie v podmienkach modernej doby.

Dopustili by sme sa chyby, keby sme v niektorom desaťročí minulého storočia alebo v diele niektorého významného filozofa tejto doby hľadali medzník oddeľujúci „tradičnú filozofiu“ od filozofie „novej“. Sám pojem „tradičná filozofia“ je na prvý pohľad príliš vágny a príliš málo hovoriaci a vyžaduje hlbšie osvetlenie. Je síce pravda, že prevažná väčšina filozofických diel hlavne z druhej polovice 19. storočia jasne proklamuje odpor k špekulatívnej filozofii, metafyzika a že hlavné myšlienkové prúdy týchto čias ako pozitivizmus, voluntarizmus a hlavne vedecký materializmus viac alebo menej charakterizuje antimetafyzický postoj. Súčasne je pravda, že tradičná filozofia, predstavovaná najmä smermi ako

transcendentalizmus a absolútny idealizmus, zaujíma dosť významné miesto vo filozofii 19. storočia a jej vplyv preniká a zakotvuje aj vo filozofii 20. storočia. Obdobie posledných sto rokov je nielen obdobím revolty proti tradičnej filozofii, obdobím nových pohybov vo filozofii, ale aj obdobím „návratov“ k myšlienkovému odkazu jej veľkých predstaviteľov. Ako je „opozícia“ súbežným javom rozvoja tradičnej filozofie, tak sú pokusy o zachovanie tradičného spôsobu filozofického uvažovania súbežným javom rozvoja novej tzv. antimetafyzickej filozofie. Bolo by nesprávne nevidieť, že aj v prípadoch skutočne radikálnej opozície voči tradičnej filozofii nechýba snaha zachovať — podľa pozície toho ktorého smeru — jej výrazné plody, a ak už nie ich integrovať do vlastného filozofického programu, tak ho aspoň ich pomocou v konfrontácii s nimi stimulovať.

Predovšetkým čo treba rozumieť pod pojmom „tradičná filozofia“? Na prvý pohľad by sa zdalo, že k jeho určeniu celkom ľahko vystačia prehlásenia, programy i stanoviská predstaviteľov opozície proti nej, reprezentantov hlavných myšlienkových prúdov filozofie 19. a 20. storočia. Žiaľ, nie je to tak a neostáva iné, ako pokúsiť sa nájsť ich spoločného menovateľa.

Najčastejšie sa pojem „tradičnej filozofie“ dáva do súvislosti s variantou filozofického racionalizmu, pozdvihujúceho rozum na ekvivalent absolútna, ideí, Boha, Podstaty bytia a pod. Z toho vyplýva jej výlučne špekulatívny charakter, absolutizáciu racionálnej intuície a podceňovanie empirie. V rôznych modifikáciách je predstavovaná hlavne systémami substanciálnej filozofie s charakteristickými znakmi uzavretosti, konečnosti a hypostazovania základných princípov. Na ilustráciu sa najčastejšie uvádza tento Hegelov citát: „... rozmysel je substanciou ako aj nekonečnou mocou... je sebe samému nekonečnou látkou všetkého prírodného a duchovného života, ako aj nekonečnou formou, uplatnením svojho obsahu“.⁹ A pretože Hegel znamená vyvrcholenie práve tejto varianty racionalizmu, jeho filozofia sa stáva ťažiskom formovania opozície proti nej a súčasne ťažiskom formovania „novej“ filozofie. Za posledných sto rokov nevznikol azda filozofický smer, škola, hnutie, ktoré svoj postoj nekonfrontovali s Hegelovou filozofiou.

Za ďalší charakteristický znak tradičnej filozofie sa uvádza systémové chápanie filozofie. Myslí sa tým chápanie filozofie ako vnútorné konzistentného a koherentného systému najvšeobecnejších princípov, kategórií a pojmov, pomocou ktorých možno vysvetliť podstatu každého javu skutočnosti. Tento univerzálny charakter filozofie najmarkantnejšie vyjadrujú monistické systémy, v ktorých vnútorná jednota alebo celok systému má korešpondovať jednote alebo celku sveta.

Pri tejto charakteristike tradičnej filozofie treba vidieť oddelene dva momenty. Prvým je vôbec systémové chápanie filozofie a jej nárok na univerzálnosť, druhým sú predpoklady výstavby systémovej filozofie. Časť západných filozofov novších čias označuje ako tradičné chápanie filozofie, systémové chápanie. V pojme vnútorná jednota celku univerzálnosť vidí pozostatky náboženského mysticismu, základný rozpor s moderným pluralistickým výkladom skutočnosti. B. Russell takto charakterizuje Hegelovu monistickú filozofiu: „Z niekdajšieho záujmu

⁹ G. W. F. Hegel, *Filozofia dejín*, Bratislava 1957, 17.

o mysticizmus získal vieru v nereálnosť oddeliteľnosti. Podľa neho svet nebol súhrnom pevných vecí, či atómov alebo duší, ktoré by existovali sami osebe. Reálna samoexistencia konečných vecí sa mu zdala iluzórnou; podľa neho okrem celku nič nemôže byť konečné a úplne reálne.¹⁰ Russell podobne ako G. E. Moore a celý rad ďalších prívržencov realizmu spája systémové chápanie filozofie s absolutizáciou duchovného alebo hmotného princípu, s mystifikáciou pojmu „vnútornej jednoty“ a s krajne špekulatívnym spôsobom filozofického uvažovania.

V iných súvislostiach je tradičná filozofia spájaná s kritikou predpokladov výstavby filozofických systémov. Poukazuje sa zvlášť na predpoklad „čistého“ rozumového nazerania, konštituovania sveta na apriórnych základoch, stotožňovania „reality myslenia“ s realitou vecí a vzťahov. Filozofický systém budovaný na týchto predpokladoch je charakterizovaný ako výplod čistého intelektualizmu, ako nezáväzná hra s pojmami, ako typický príklad odtrhnutia filozofie od reality, života, vedy. Výsledkom tohto postoja sú „všeobecné, abstraktné, každému obsahu patriace, a preto tiež akémukoľvek obsahu ľahostajné a zároveň práve preto aj pre každý obsah platné formy abstrakcie, formy myslenia, logické kategórie, odtrhnuté od *skutočného ducha a skutočnej prírody*“.¹¹

S pojmom „tradičnej filozofie“ sa konečne veľmi často stretávame v súvislosti s kritikou „metafyziky“. V Aristotelovskej tradícii sa pod pojmom metafyziky rozumelo racionálne skúmanie „prvých princípov a príčin bytia“. Metafyzikou sa ďalej rozumelo buď učenie o tom, čo je „za prírodou“ (Tomáš Akvinský), buď čo je podstatou samej prírody v transcendentnom zmysle slova (Bacon, Descartes, Leibniz), alebo učenie v apriórnom poznaní princípov čistého rozumu (Kant). Novšie varianty metafyziky možno viac alebo menej začleniť do rámca niektorého z uvádzaných výmerov.

V kritickom postoji voči metafyzike treba odlišovať dva prístupy. Prvý prístup sa týka kritiky metafyziky, pokiaľ stavia tzv. „metafyzické otázky“ (ako napr. otázky bytia, hmoty, jednoty sveta, príčinnosti, vedomia atď.) výlučne špekulatívne, izolovane od výsledkov vedeckého poznania, odtrhnuté od „skutočného ducha a skutočnej prírody“ a pokiaľ ich riešenie ponecháva voľnej a nezáväznej filozofickej imaginácii. V tejto súvislosti sa tiež hovorí o metafyzickom spôsobe filozofického uvažovania. Druhý prístup znamená kritický postoj voči stavaniu „metafyzických otázok“ vôbec. V tomto zmysle zvlášť radikálny postoj zastávajú predstavitelia pozitivistickej orientácie v súčasnej filozofii. R. Carnap nazýva metafyzickými „všetky tie výroky, ktoré si nárokuje, že vyjadrujú poznatky o niečom, čo je nad alebo za akoukoľvek skúsenosťou, t. j. v pravej podstate veci, vo veciach o sebe, v absolútne a pod.“ V skutočnosti však nič netvrdia, neobsahujú ani poznatok, ani omyl. A práve v tom je „klamný charakter metafyziky; dáva nám ilúziu poznania a v skutočnosti nám žiadne poznanie neposkytuje“.¹² Príčinám metafyziky sa filozofia podľa Feigla „pevnosťou slovnej mágie,

¹⁰ B. Russell, *A History of Western Philosophy*, London 1967, 757–758.

¹¹ K. Marx, *Ekonomicko-filozofické rukopisy*, Praha, 1961, 150–151.

¹² R. Carnap, *Philosophy and Logical Syntax*, London 1935, 14.

čisto slovnými prostriedkami pokúšala vysvetliť veci, ktoré môže vysvetliť iba veda, alebo ktoré nevieme vysvetliť".¹³

Marxistická kritika metafyziky sa týka prvého prístupu. Zdôrazňuje v ňom idealistické východisko a špekulatívny spôsob myslenia, t. j. „jednostranné, zveličené rozvinutie jednej črty, stránky, hranice poznania a na absolútne“ (Lenin). T. j. metafyzické otázky ponecháva ako centrálné otázky filozofie, pri ich riešení však uplatňuje vedeckomaterialistické východisko a materialistickú dialektiku.

Treba ešte dodať, že nechýbajú pokusy spájať tradičnú filozofiu v jej intelektualistickom, špekulatívnom zameraní s absolutistickou spoločensko-politickou koncepciou štátneho zriadenia, s ideológiou aristokratizmu a konzervativizmu. Jej vplyv sa dáva do súvislosti s úsilím ideológov politickej reakcie udržať v zaostalejších školách feudálne alebo polofeudálne zriadenie, bojovať proti silám demokracie, brzdíť rozvoj vedy a pokroku.

V stručnej rekapitulácii, pod pojmom tradičná filozofia sa vo väčšine filozofických prúdov, ktoré sa sformovali za posledných sto rokov rozumie: a) systémové filozofie novoveku vôbec, b) filozofia vybudovaná na predpokladoch konceptualistického chápania skutočnosti, na metóde apriórnej konceptualizácie, ktorej výsledkom je abstraktná univerzalita, hypostazovanie a fetišizácia princípov a pojmov a jednoznačné nahradenie partikularít obecným, c) metafyzika ako protiklad vedeckej filozofie a vedeckej metódy filozofického uvažovania, t. j. ako filozofia odtrhnutá od vedy, ako jednostranné zveličenie jednej stránky poznania a jej absolutizácia.

Opozícia proti tradičnej filozofii sa už uprostred 19. storočia začala členiť do troch hlavných prúdov. Práve oni predstavujú hlavný pohyb filozofického myslenia v posledných sto rokoch, oni sú vyjadrením mohutnej aktivity a diferenciácie v celej oblasti filozofického bádania. V nich je ukrytý jednotiaci článok pre grupovanie sa skupín, škôl, i jednotlivých mysliteľov.

Treba priznať, že určitú ťažkosť robí voľba vhodného zodpovedajúceho názvu pre jednotlivé prúdy. Ak sa o to pokúsime, robíme to s výhradou, že ide skutočne len o približné pomenovanie, ktoré viacej naznačuje, ako vymedzuje. Azda viacej povie ich všeobecná charakteristika, o ktorú sa teraz pokúsime.

Jednou z najslabších stránok tradičnej filozofie bola postupne slabnúca väzba s rozvojom súčasnej vedy. A. N. Whitehead vidí hlavnú príčinu v substanciálnej metafyzike Descartesovského typu, ktorá bifurkáciou skutočnosti položila základ pre principiálne oddeľovanie sa tzv. duchovných vied od vied prírodných. K úplnému porušeniu tejto väzby dochádza podľa neho v systémoch nemeckej, idealistickej filozofie 18. storočia. Odklonom od vedy stratila táto filozofia jeden z hlavných impulzov pre rozvoj filozofického myslenia. Výsledkom bola jej stagnácia, neschopnosť filozoficky interpretovať nový poznatkový materiál, zhromažďovaný vedou. V jej smere mohol nasledovať už iba regres a nie progres.

V tejto atmosfére krízy vzťahu filozofie a vedy sa rodil projekt vedeckej filozofie, ktorý sľuboval ďalekosiahle dôsledky ako pre filozofiu, tak aj vedu. Filozofii sľuboval jej zvedčenie, spoluúčasť na veľkých dobrodružstvách vedeckého

¹³ Twentieth-Century Philosophy (H. Feigl, *Logical Empirism*) New York 1947, 376.

poznávania sveta, sľuboval jej novú metodologickú výzbroj za cenu, že sa zriekne hrdého názvu „regina scientiarum“, pátrania po konečných princípoch a podstatách a že jej záujem neprekročí hranice empirických faktov. Vede zase sľuboval pomocníka v systemizovaní vedeckého materiálu, v generalizovaní výsledkov vedeckého bádania, v precizovaní vedeckého jazyka po stránke syntaktickej i sémantickej. Mohol sa opierať o tradície empirickej filozofie, osvedčenej v boji proti špekulatívnej metafyzike i o výdatnú podporu materialisticky orientovaných vedcov.

Z projektu sa postupne rodila veľká iniciatíva, nový pohyb vo filozofii, ktorý vyústil v silný prúd *filozofického scientizmu*.

1. Filozofický scientizmus v jeho najširšom chápaní zaujíma kritický postoj k tradičnej filozofii vo všetkých troch uvádzaných charakteristikách: k systémovému chápaniu filozofie vôbec, k abstraktnej konceptualizácii, t. j. k metóde rozvíjania filozofie čisto špekulatívnymi prostriedkami i k metafyzickému prístupu ku skutočnosti. Túto kritickú pozíciu však treba skôr chápať ako program: jeho realizácie nebola zďaleka tak dôsledná, o čom svedčia metafyzické enklávy nielen v dielach Spencera, Comta, Macha ale aj Russella, Wittgensteina i viacerých novopozitivistov. 2. Filozofický scientizmus presvedčivo dokázal, že rozvoj moderného filozofického myslenia nie je možný bez použitia nových metodologických prostriedkov, ich použitie je predpokladom vzájomného ovplyvňovania filozofie a vedy. Pomocou matematickej logiky, sémantiky, logickej analýzy, syntaktickej a sémantickej analýzy vedeckého jazyka prispel k očisteniu moderného jazyka vedy i filozofie od vágnych pojmov, definícií a generalizácií, sprísnil presnosť v metódach usudzovania, zvlášť významný úspech dosiahol v axiomatizácii o formalizácii vedeckých teórií. 3. Záporným postojom k systémovému chápaniu filozofie príliš zúžil a obmedzil priestor filozofickej problematiky. Tak sa stalo, že väčšina pokusov o novú vedeckú filozofiu končila v úzkej špecializácii, v ktorej sa na úkor filozofie uplatnil záujem najčastejšie v metodológii a logike.

II

Ďalším ohniskom odporu voči „tradičnej filozofii“ sa uprostred minulého storočia začínala stávať problematika „ľudského fenoménu“ a v širšom slova zmysle fenoménu „života“.

V rovine gnozeologickej problematiky sa citlivým miestom tradičnej filozofie stáva funkcia a postavenie subjektu, vedomia v procese poznania. Rámcovanie a uzatváranie sveta vyplývajúce z interpretácie základného ontologického princípu limituje poznávaciu stránku na akt nazerania, dívania sa, či fotografovania alebo odrážania. Na druhej strane sa celý akt poznávania redukuje na akt myslenia vylučujúc akýkoľvek kontakt, súvislosť alebo závislosť na antropologických predpokladoch ako aj iných faktoroch diferencovanej aktivity subjektu. Ani teória „konštituovania“ nevybočuje z tohto rámca, lebo činnosť a funkciu myslenia limituje apriórnymi nazeracími predpokladmi ducha, ktorý v myšlienkovvej konštitutívnej činnosti „nazerá“ na svoju podstatu, na svoj „obraz“.

Intelektualistický, špekulatívny charakter tradičnej filozofie nachádza silne mimofilozofické zázemie a podporu vo výsostnom postavení a uplatňovaní sa matematiky vo vedeckom myslení novoveku. Opozícia proti nemu, prichádzajúca od rozvíjajúcich humanitných disciplín a potom nastupujúcich antropologických, biologických, psychologických a sociologických disciplín nebola opozíciou proti samej matematike, ale proti absolutizácii matematického spôsobu uvažovania a jeho výlučnosti vo filozofii. Jeho ohraničenosť sa stala evidentná hlavne pri výskumoch životných javov, procesov ako aj zložitých stránok individuálneho i spoločenského života človeka. Práve z podnetov týchto nových vedných disciplín sa do priestoru medzi materiálnou a duchovnou substanciou, ako hlavných pilierov tradičnej metafyziky začali vtláčať — ako píše Whitehead — „konceptie života, organizmu, funkčnosti, fakticity reality, interakcie, poriadku prírody, ktoré spoločne tvorili Achilovu päťu celého systému“ (substanciálnej metafyziky — pozn. J. B.).¹⁴ Nie div, že najprogressívnejšia časť opozície, pokiaľ hľadá kontakt s vedou, orientuje svoj záujem hlavne na „nové“ vedné odbory. Prenikavý vplyv mala predovšetkým Darwinova teória, Marxova teória spoločnosti, Watsonova behavioristická teória živočíšneho chovania sa, Freudova psychoanalýza i nové objavy v kultúrnej a sociálnej antropológii. Pod ich vplyvom začínajú vo filozofii z konca 19. storočia a hlavne v 20. storočí formovať školy a smery s názvom ako filozofia života, organická filozofia, filozofia emergentizmu, filozofia človeka a pod.

Celkove možno povedať, že najcharakteristickejším znakom „antropologického“ prúdu v súčasnej západnej filozofii je antiintelektualistická pozícia, spájaná s kritikou systémového chápania filozofie, s predpokladom jej univerzálnosti. V otázke, na akých predpokladoch budovať „novú“ filozofiu, je toľko rozdielnych postojov, že by bolo potrebné hovoriť nie o jednotlivých smeroch, ale jednotlivých filozofoch. Systematickejší prehľad tejto orientácie však žiada všeobecnejšie charakteristiky a tak môžeme hovoriť o troch hlavných smeroch. Je to „filozofia činu“ reprezentovaná pragmatizmom „filozofia života“, v ktorej popredné miesto zaujíma H. Bergson a „filozofia existencie“ reprezentovaná existencionalistami.

III

Panoramatický obraz filozofie 20. storočia nám konečne uzatvára tretí „front“ filozofického myslenia; hneď na začiatku mu dávame názov „moderná systémová filozofia“. Na prvý pohľad sa zdá, že viac-menej iba vegetuje v tieni veľkých úspechov a veľkého vplyvu uvádzaných dvoch prúdov, že je skôr historickou kuriozitou ako vážnym činiteľom v rozvoji súčasnej filozofie.

Situácia je však značne komplikovanejšia. Tretí front totiž nie je len výtvarom filozofickej tradície spojenej s menami ako Platon, Aristoteles, Akvinský, Descartes, Leibniz, Kant a Hegel, čiže nepredstavujú ho len súčasné „filozofie návratov“. Je výrazom úsilia o zachovanie autonómnosti filozofie, jej statusu „filo-

¹⁴ A. N. Whitehead, *Science and the Modern World*, Cambridge 1932, 71.

zofia perennis“ proti nivelizačným postupom modernej antropologickej i scientifickej filozofie. V racionálnych predpokladoch generalizačných postupov, v systémovej chápaní filozofie, v potrebe filozofickej syntézy a totalizácie vidí jedinú cestu, ako zachovať špecifičnosť filozofie. Jej najväčšou šancou ostáva skutočne reálna potreba integrovať čiastkové výsledky filozofického bádania, podnety prichádzajúce z mimofilozofických oblastí, spracované špecifickými filozofickými prostriedkami do rámca najvšeobecnejších filozofických pojmov, kategórií a princípov. V ich výstavbe vidí hlavné poslanie a zmysel filozofie. Proti torzovitosti, partikulárnosti filozofického záujmu, podriadenia tohto záujmu mimofilozofickým potrebám a cieľom stavia univerzálnosť a pôvodnosť filozofie.

Zhrnute povedané, novodobá systémovej filozofia vyjadruje úsilie obrániť a zachovať systémovej chápanie filozofie, racionálne základy filozofického uvažovania a metafyzickú povahu základných filozofických otázok. Toto úsilie je realizované v dvoch smeroch. Jedným je zvýznamňovanie veľkých filozofických odkazov z minulosti pre súčasný rozvoj filozofického myslenia; v tejto súvislosti hovoríme o filozofii návratov. Druhým je výstavba nových, pôvodných filozofických systémov, a to na báze podnetov, ktoré prechádzajú jednak zo scientifickej a antropologickej iniciatívy v modernom filozofickom myslení a jednak z úsilia o prehodnotenie tradičnej filozofie.

1. Názov „filozofia návratov“ azda najvýstižnejšie vystihuje zámer určitej skupiny filozofov zachovať kontinuitu tradičnej systémovej filozofie v súčasnom západnom filozofickom myslení skúmaním a vyzdvihovaním myšlienkového odkazu niektorého z veľkých filozofov minulosti. V tejto súvislosti sa najčastejšie hovorí o neoplatonizme, neoaristotelizme, neotomizme, neokantizme a neohegelianizme. V našej charakteristike „filozofii návratov“ nevidíme úsilie o prehodnotenie filozofického prínosu veľkých systematikov vo filozofii, o konfrontáciu s novými myšlienkovými pohybmi, teda o nový progres, v ktorom je maximálne zužitkovaný pozitívny myšlienkový prínos tradície, ale skôr snahu konzervovať oporné body tej-ktorej tradičnej filozofickej sústavy absolutizovaním ich významu a dosahu pre rozvoj filozofie vôbec.

2. O modernej systémovej filozofii v pravom zmysle slova môžeme hovoriť v súvislosti s výstavbou nových, pôvodných filozofických systémov. Ich novosť vidíme v kritickom postoji voči tradičnému konceptualizmu, voľnej filozofickej špekulácii a abstraktnému univerzalizmu a v úsilí o filozofickú totalizáciu nového poznatkového materiálu z oblasti prírodných i spoločenských vied, o jeho interpretáciu špecifickými filozofickými prostriedkami v rámci koherentného a konzistentného filozofického systému. Ich pôvodnosť vidíme v myšlienkovvej originalite uplatňujúcej sa v používaní nových metodologických postupov i nových koncepcných schém, v kritickom prehodnocovaní filozofického odkazu minulosti a integrácii najvýraznejších stránok tohto odkazu do vlastných koncepcií.

Existuje celý rad pokusov o výstavbu nového filozofického systému. Z väčšiny projektov však ostávajú iba torzá, prezrádzajúce mimoriadnu náročnosť takéhoto podujatia. Podľa nášho názoru možno v súčasnom čase hovoriť o troch viac-menej úspešných filozofických systémoch splňujúcich požiadavku originalnosti. Na prvom

mieste je to filozofický systém vedeckého materializmu. Jeho všeobecný náčrt je dielom klasikov marxizmu, jeho výstavba pokračuje. Ďalší pokus predstavuje moderná fenomenologická filozofia. Syntetické dielo E. Husserla originálnym spôsobom spája postup filozofickej explanácie s koncepciou intersubjektívnej a genetickej konštitúcie, ktorá kategóriou Lebensweltu prekonáva Kantovu konceptualistickú koncepciu konštitúcie. S viacerými pokusmi o výstavbu filozofického systému v súčasnej západnej filozofii sa stretávame v tzv. realistickom hnutí. Najúspešnejším pokusom je nesporne systém organizmickej filozofie A. N. Whiteheada.

*

Panoráma filozofie 20. storočia nám ukázala veľkú členitosť, aktivitu a diferencovanosť myšlienkového pohybu v oblasti filozofie. Snažili sme sa ukázať, že jeho vnútornú logiku, návaznosť a zmysel treba hľadať v špecifických formách imanentného vývinu filozofického myslenia a nie v mimofilozofických faktoroch, pôsobiacich a ovplyvňujúcich tento vývin.

Nie chaos vznikania a zanikania nespočetných smerov, ale vnútorná logika určujúca pohyb hlavných vývinových tendencií imanentného filozofického vývinu musí byť kritériom pre skúmanie a hodnotenie filozofie našich čias.

ПАНОРАМА СОВРЕМЕННОЙ ФИЛОСОФИИ

Ян Боднар

Настоящая статья посвящена систематическому анализу основных тенденций развития современной философии и попытке истолковать научно-материалистическую философию как неотъемлемую часть общего имманентного развития философской мысли. Автор указывает на то, что внутреннюю логику, преемственность и смысл этого движения следует искать в специфических формах собственного развития философии, а не во внефилософских факторах, влияющих на это движение.

Анализ исходит из кризиса традиционной системной философии, т. е. кризиса априорного концептуализма как методологической предпосылки для построения философских систем в прошлом. Упомянутая предпосылка подчеркивает крайне спекулятивный характер традиционной философии, как идеалистической, так и материалистической, оторванность от проблематики, которая уже во второй половине прошлого столетия показала себя решающей. Речь идет о проблематике нового методологического и логического построения современной науки и проблематике нового подхода к изучению отдельных аспектов человеческой действительности.

В указанном исходном положении автор видит источники новых движений, определяющих характер философской активности, наблюдаемой в нашем столетии. Основным мотивом была необходимость создать современную системную философию или же новые философские системы. Одной из необходимых предпосылок для создания этих систем автор считает

дальнейшее развитие сциентической философии, ориентирующейся на проблематику новой методологии, синтаксиса, семантики и логического анализа и развитие т. н. антропологической философии, направленной на изучение познавательных и онтообразующих сторон человеческой действительности.

PANORAMA OF MODERN PHILOSOPHY

Ján Bodnár

The main developmental tendencies in the contemporary philosophy are systematically analysed and an attempt is made to interpret scientific materialistic philosophy as a component of general immanent progression in philosophical thought. The author shows that the inner logic and sense of this progression is to be looked for in specific forms of the development proper of philosophy and not in extraphilosophical factors which cause and influence this progression.

The crisis of the traditional systemic philosophy, i. e., the crisis of the a priori conceptualism as a methodological presupposition of the building of philosophical systems in the past serves as a starting point of the analysis. The above presupposition evidenced the extremely speculative character of traditional philosophy, both idealistic and materialistic, the lack of connection with the problems which began to appear, as early as in the second half of the last century, to be key problems. It was the problems of the new methodological and logical building up of modern science and the problems of a new approach to the individual aspects of human reality.

The present author discovers in the above mentioned starting situation the sources of new progressions determining the character of the philosophical activity in our century. The basic motive was determined by the need to build up a modern systemic philosophy or new philosophical systems. As an inevitable presupposition of the building, the unfoldment is mentioned of the so-called scientific philosophy, directed at problems of the new methodology, syntax, semantics and logical analysis, and the unfoldment of the so-called anthropological philosophy, directed at the investigation of cognitive and ontocreative aspects of human reality.